

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

גֵּן הַקֶּטָבִים

יובל למלחמת יום הכיפורים

עורכים: איתי חימיניס וגל פרל



מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית



מאמרי הגיליון עלו
לאתר מרכז דדו
לפני אוקטובר 2023
וזמינים לקריאה ברשת



הטיל שכופף את תפיסת הביטחון

אל"ם (מיל') דביר פלג¹

במלחמת יום הכיפורים התנגשו בעוצמה שתי תאוריות מלחמה מנוגדות, פרי הפקת הלקחים של ישראל ומצרים ממלחמות ששת הימים וההתשה. מהצד הישראלי עמדה תאוריית המלחמה מבוססת הפלטפורמות, ומן הצד המצרי ניצבה תאוריית המלחמה מבוססת הטילים למניעת גישה ושטח. תאוריות אלו זכו ליישום ולמרוץ בבניין הכוח שהציג צורות התארגנות חדשות. המצרים הציגו בזירת המערכה ארמיות חי"ר-נ"ט ודיוויזיית הגנ"א, בעוד שהישראלים הציגו את אוגדת הטנקים הקבועה. הדיון התאורטי מספק זווית התבוננות חדשה על המאבק הקטלני שהתנהל בדיונות של מערב סיני בשנת 1973, ויכול לשמש מצע לדיון בתאוריות המלחמה של ימים אלה.

מבוא

חמישים שנים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים ונדמה ש"הצריבה" והשריטות שהותירה המלחמה עדיין לא החלימו. מלחמת יום הכיפורים נתפסת כמלחמה קשה מאד, כ"מחדל" שזעזע את החברה הישראלית. ישראל נתפסה לא מוכנה למתקפת הפתע שכפו עליה צבאות מצרים וסוריה, ושילמה מחיר דמים כבד מאד. בעקבות המלחמה התערער אמון האזרחים בתבונת הדרג המדיני, ובתגובה ללחץ הציבורי מונתה ועדת חקירה ממלכתית לחקר המלחמה - ועדת אגרנט. לאחר המלחמה נכתבו לא מעט מחקרים, ופורסמו ספרים ומאמרים לרוב, ואלה סיפקו הסברים להפתעה ולתפקוד הלקוי של צה"ל במלחמה. ניתן לזהות מספר קבוצות של הסברים למחדלים. קבוצה אחת טענה כי המחדל היה מודיעיני. ארגוני המודיעין של ישראל לא סיפקו את ההתרעה לפרוץ המלחמה בזמן הדרוש, ובכך הם מוטטו את תפיסת הביטחון היסודי שמתבסס על ההתרעה שהיא רגל קריטית בתפיסת הביטחון היסודי המאפשרת גיוס הצבא והכרעת האויבים. ההסבר לכך הוא שחרף שפע של מידע התרעתי באיכות גבוהה שהתקבל בישראל, דבקו בכירי אמ"ן בהערכתם שהסבירות

¹ אל"ם (מיל') דביר פלג, הוא חוקר בכיר במרכז דדו.

למלחמה נמוכה, כשלו להבין כי פני מצרים וסוריה למלחמה ונפלו קורבן לתפיסתם העצמית - "הקונספציה" (ועדת החקירה - מלחמת יום הכיפורים, 1974, עמ' 9; בר יוסף, 2001, עמ' 419; אשר, 1993, עמ' 47).

קבוצה שנייה טענה כי המחדל נבע מקבלת החלטות של קברניטי המדינה, שר הביטחון והרמטכ"ל, וכי אם צה"ל היה מגייס את כוחות המילואים, ייתכן שהמלחמה היתה נמנעת או שהישגי האויב היו פחותים (זעירא, 1993, עמ' 229-234). קבוצה שלישית פיתחה את אותה טענה שעסקה בדרישת הרמטכ"ל לפתוח במכה מקדימה אווירית בבוקר 6 באוקטובר ובסירוב הדרג המדיני לאשר פעולה כזאת. לפי דברי תת-קבוצה זאת, המכה המקדימה עשויה היתה לשבש את תכנית המלחמה של המצרים והסורים ולאפשר לצה"ל ליטול את היוזמה (גולן, 2000, עמ' 52-61). קבוצה אחרת הציעה שצה"ל הופתע מהפעלת אמל"ח בשדה הקרב ובראשם "הפתעת הסאגר" ובכלל זה גם מטול הרקטות אר-פיג'י (צור, 1998, עמ' 2-3; אשר, 1993, עמ' 49; אשר, 2003, עמ' 211).

המשותף להסברים האלו הוא העובדה שאלו נושאים מבניים והסברים נסיבתיים, הם תלויים בנסיבות ספציפיות, בדמויות ספציפיות שקיבלו החלטות, בהקשר ייחודי ובסיטואציה זמנית. כולם - הנסיבות, ההקשר והסיטואציה - לא ישובו שנית. דיון בהסברים נסיבתיים אינו מקדם אותנו להבנה נכונה יותר של העבר, וחשוב יותר דיון כזה אינו מסייע לנו להבין טוב יותר את ההווה, ולכן דרוש לנו דיון אחר - דיון ברובד של מדע המלחמה.

במאמר זה אנתח את המשבר של מלחמת יום הכיפורים בכלים מתחום **התאוריה וההגות הצבאיות**. זהו הדיון שעשוי לסייע לנו להגיע למודעות על מלחמת יום הכיפורים וגם על האיומים הביטחוניים שעדיין מאתגרים אותנו. אתאר את תאוריית הלחימה, את מרוץ בניין הכוח ואת אופן הלחימה של שני הצדדים. אטען כי לקראת מלחמת יום הכיפורים גיבשו המצרים תאוריית מלחמה חדשנית שהצליחה להכשיל את תאוריית המלחמה הישראלית המסורתית. בתוך תאוריית מלחמה מצרית זו - 'לוחמה מבוססת טילים למניעת גישה ושטח' - יצר סאדאת יצירה אסטרטגית ייחודית - 'מלחמה כוללת מוגבלת יעדים' - שערערה את תפיסת הביטחון הלאומי הישראלית. ההסבר התאורטי-הגותי הוא ההסבר החסר להבנת מלחמת יום הכיפורים, משום שאם נציף הסבר זה, נבין שבחמישים השנים האחרונות אימצו כל אויבינו את תאוריית המלחמה המצרית, בעוד שישראל לא הציגה תאוריית מלחמה שתחייב אותם לזנוח את תאוריית המלחמה שלהם ולהגות תאוריה אחרת.

פיתוח תאוריית המלחמה והאסטרטגיה המצרית

סאדאת, שנבחר לנשיא מצרים באוקטובר 1970, קבע כי היעד של מצרים למלחמה יהיה למחוק את החרפה וההשפלה שנבעו מתבוסת מלחמת 1967. מצב משברי זה פגע במעמד ההנהגה של מצרים בעולם הערבי והכניס את המערכת המצרית לחוסר

שקט ולמתח פנימי. האינטרס הביטחוני המוביל היה השבת הריבונות המצרית על חצי האי סיני. בהנחייתו מיום 1 באוקטובר 1973 קבע סאדאת:

"היעד האסטרטגי שאני מעמיד בזה לכוחות המזוינים של מצרים [...] לערער על תורת הביטחון הישראלית על ידי ביצוע פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים, במטרה להסב לאויב את האבדות הכבדות ביותר ולשכנע אותו שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילו, וכי על כן תורת הביטחון שלו [...] איננה מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליו היום או לעתיד לבוא..." (סאדאת, 1978, עמ' 250-252).

הוא הוסיף כי כדי להשיג יעד זה **על מצרים לנפץ את דוקטרינת הביטחון של מדינת ישראל** שאותה ניתח כתפיסה שנועדה להרתיע את מדינות ערב ממלחמה - "קיר הברזל" (סאדאת, 1978, עמ' 191). הוא ניתח שישראל מקדשת את ההתקפה והעליונות האווירית, מעדיפה מלחמה קצרה ורגישה לאבדות ולנפגעים. מצרים, לעומת זאת, היא הצד הנחות בהיבטי עוצמה הצבאית, וההוכחה היא שאסטרטגיית 'ההכרעה' הצבאית שלה כשלה בשנת 1967, ואסטרטגיית 'ההתשה' הצבאית שלה כשלה בשנת 1970. האסטרטגייה המדינית שלה, השבת סיני בלחץ המעצמות, חסרת תוחלת בשעה שארה"ב וברה"מ מצויות בדטנט (אלגמסי, 1994, עמ' 115).²

סאדאת סבר שמלחמה במזה"ת תשיב את המעצמות לעיסוק בנושא סיני, ושרק ארה"ב יכולה להשפיע על ישראל להשיב את סיני למצרים בהסכם בתמורה לעריקה של מצרים מהמחנה הסובייטי למערב (שאזלי, 1987, עמ' י"א). סאדאת ניתח כי כדי להניע מהלך מדיני כזה אין צורך לכבוש את כל סיני, וניתן להסתפק בכיבוש חלק קטן מחצי האי. מתוך הכרה במגבלת היכולות המצריות ופערי העוצמה בחר סאדאת לנקוט אסטרטגיה של **מלחמה כוללת מוגבלת יעדים** (שם, שם) שמשמעה כיבוש רצועת שטח קטנה בחזית סיני, שתמחה את הבושה המצרית, ושתשיב את ביטחונו העצמי, תערער את דוקטרינת הביטחון הישראלית, ותניע מהלך מדיני שיביא לשחרור האדמה הכבושה בשלבים (סאדאת, 1978, עמ' 252).

המצרים לא הסתפקו באסטרטגיה מתאימה, ובהשפעת היועצים הסובייטים הם פיתחו גם תאוריית מלחמה חדשה. תאוריה שעניינה 'לוחמה מבוססת טילים למניעת גישה והגבלת חופש הפעולה בשטח'. בשנים האחרונות האמריקאים המשיגו את תאוריית לחימה זאת כך: A2\AD - Anti Access & Area Denial. פירוש המונח 'נגד גישה' הוא "הפעולות והיכולות, לרוב בעלי טווח ארוך, שנועדו למנוע מכוח יריב להיכנס למרחב המבצעים". ופירוש 'הגבלת הפעולה בשטח' הוא: "הפעולות והיכולות, לרוב בעלי טווח קצר יותר, המיועדות להגביל את חופש הפעולה בתוך מרחב המבצעים" (אמ"ץ-תנה"ד, 2015, עמ' 4). הגדרה אחרת שהציע מונסון היא "היכולות שמאיימות ומאתגרות את כוחות ארה"ב ובנות בריתה להטיל כוח לזירת המבצעים ולפעול בה באפקטיביות" (Munson, 2014, pp. 1-2).

² הפסקת מתחות בין מדינות (אתר האקדמיה ללשון העברית).

טובי טען כי A2\AD היא גישה השייכת ל"אסכולה הצעירה", תאוריית לחימה של חלשים, ולפיה החלש בונה את כוחו הצבאי בהתחשב בעוצמתו של אויבו ומתוך הכרה ביתרונותיו (טובי, 2021, עמ' 24-31). הגות "האסכולה הצעירה" נוצרה בצרפת במחצית השנייה של המאה ה-19 נוכח עליונותה של בריטניה, אבל היא התפתחה בברה"מ במהלך המלחמה הקרה. בבוא הסובייטים לבנות את כוחם הצבאי כדי להתמודד עם העליונות האמריקאית, הם הבינו כי עליונות זאת מתבססת על היות ארה"ב 'אומת אוויר-חלל' המבססת את עוצמתה על מפציצים אסטרטגיים ועל קבוצות תקיפה ימיות שבמרכזן נמצאות נושאות המטוסים. מתוך הכרה בחוסר היכולת להעמיד מענה שקול עוצמה התבסס המענה הסובייטי על הרתעת האמריקאים באמצעות צוללות נושאות טילי שיוט, מפציצים נושאי טילי אוויר-שטח וסטילים נושאי טילי ים-ים. ה"אסכולה הצעירה" מציעה אלטרנטיבה אסטרטגית נגד אויב בעל עליונות, באמצעות לוחמת טילים על גבי פלטפורמות קטנות, זולות ומהירות. בניגוד לארה"ב שהוגדרה כאומת "אוויר-חלל", אמשיג את ברה"מ כ"אומה טילית": אומה שעוצמתה הצבאית מבוססת טילים (ברמן, 2020, עמ' 388).

אתגר הנחיתות הצבאית המצרית נפתר באימוץ תאוריית מלחמה חדשה - 'לוחמה מבוססת טילים למניעת גישה ושטח'. לב הרעיון היה הקמת מגנני טילים נייחים שימשכו את צה"ל להתנפץ עליהם. הגישה הצה"לית למלחמה היתה **לוחמה מבוססת פלטפורמות** - תאוריית מלחמה שפותחה בין מלחמות העולם על ידי הוגים צבאיים, כמו פולר, לידל הארט, גודריאן ודה גול.³ היא מתבססת על בניית אגרופים משוריינים ואוויריים שיעדם להבקיע את הגנות האויב ולהכריעו באמצעות כיבוש מרכזי כובד בעומק שדה הקרב. הרעיון המצרי נבון בפשטותו, ושימותו בשל היות צורת לחימה כזאת סטטית, אינה דורשת מדרגי השדה הטקטיים לקבל החלטות רבות. לאחר שלב צליחה וביסוס ראש גשר צפו המצרים כי הטנקים הישראליים ימהרו לבוא לעזרת מוצבי קו בר-לב.

כדי להפוך את תאוריית הלחימה 'מניעת הגישה והשטח' למעשית, נזקקו המצרים ליכולות הטילים הסובייטים בהם טילי קרקע אוויר, טילים ורקטות נגד רק"ם, טילי ים-ים וטק"ק. שאזלי, הרמטכ"ל המצרי, מתאר בספרו את פיתוחה של תאוריית המלחמה המצרית החדשה ומסביר גם את הטרנספורמציה בבניין הכוח המצרי: "לפנינו עמד להתחולל עימות היסטורי: ההתמודדות הראשונה בין **התפיסה של מלחמת שריון** היונקת בעיקרה ממלחמת העולם השנייה לבין **נשק החי"ר של הדור הבא**". במענה לדומיננטיות של צה"ל באוויר וביבשה שנבעה ממומחיות בלוחמה מבוססת פלטפורמות, הציב שאזלי מענה של לוחמה מבוססת טילים לקעקוע העליונות הצה"לית. הוא התבסס על טק"א שהוכיחו את יעילותם כבר במלחמת ההתשה נגד מטוסי חיל-האוויר, ועל טילי נ"ט כנגד הרק"ם וטילי היס-ים שהופעלו כבר ב-1968 להטבעת אוניית חיל-הים 'אילת' (שאזלי, 1987, עמ' 163).

³ להרחבה ראו: ואלך, יהודה (2019). תורות צבאיות והתפתחותן במאות ה-19 וה-20.

השילוב בין אסטרטגיית סאדאת 'מלחמה כוללת מוגבלת יעדים' לבין תאוריית הלחימה 'מבוססת הטילים למניעת גישה ושטח' של שאזלי יצר היגיון רעיוני מוצק והציג בשדה הקרב צורות מערכתיות חזקות מאד, דוגמת ארמיות חי"ר-נ"ט שיפעלו בחסות ארטילריה, או דיוויזיית טק"א (אשר, 2003, עמ' 53).

מרוץ הלמידה הטרגי והתחרות בבניין הכוח

במלחמת ששת הימים הופגנה יכולתו של השריון הישראלי במלוא היקפה, בעיקר בצורות הלחימה ההתקפיות - מלחמת תנועה ואש שהזכירה את ה"בליצקריג" הגרמני במלחמת העולם השנייה. הלקח העיקרי של צה"ל היה שיש צורך בכוח שריון גדול וחזק לקראת המערכה העתידית. צה"ל תפס את השריון ככוח הכרעה המחייב עדיפות בתקציבים וברכש מערכות לחימה. בין המלחמות נרכשו כאלף טנקים איכותיים, ובהובלת מפקדת גייסות השריון הוקמו 10 חטיבות טנקים, כלומר כל שנה הוקמו שתי חטיבות טנקים חדשות. סד"כ צה"ל עלה משש חטיבות טנקים בשנת 1968 ל-14 חטיבות טנקים בשנת 1973 (נדל, 2006, עמ' 187). יתר כוחות היבשה, כגון חרמ"ש, חי"ר, ארטילריה והנדסה הוזנחו, האיזון בבניין הכוח של הקרב המשולב הופר (נדל, 2006, עמ' 38). צה"ל התארגן בפורמציה חדשה - אוגדות שריון קבועות - והקים שש אוגדות כאלה. לא הוקמו אוגדות מסוג אחר, גם לא הוקם גוף על-אוגדתי - גיס. תוצר לוואי של רפורמה זאת היה צמצום עד ביטול הנשק המסייע והחרמ"ש בעוצבות. ולד סבר כי המטכ"ל וגייסות השריון לקו בתסמונת "הטנק לבדו" וראו בטנק פתרון בלעדי וחזות הכול - מענה יחידי לבעיות הלחימה ביבשה (ולד, 1984, עמ' 8).

המצרים הפיקו את הלקח ההפוך, לקראת המערכה העתידית הם פעלו להשיג צפיפות עצומה של נשק נ"ט בחזית. אשר הציג את הרכב מערך הנ"ט המצרי התקני ואת אופן עיבוי הכוחות ואמצעי הנ"ט לדיוויזיות שהשתתפו בצליחה. בכל דיוויזיית חי"ר-נ"ט שצלחה את התעלה היו מאות כלי נ"ט, ובארמיות החי"ר-נ"ט היו אלפי כלי נ"ט (אשר, 2003, עמ' 214-219).

המרוץ בבניין הכוח שהתנהל בין צה"ל לצבא מצרים לקראת המלחמה, שפרצה לסוף באוקטובר 1973, היה מרוץ מוזר מאד. במרוץ זה צבא מצרים בנה את עצמו כמכונת טילים ל'מניעת גישה ושטח' והתארגן בצורה של ארמיות חי"ר-נ"ט ודיוויזיית הגנ"א (אשר, 2003, עמ' 112), בעוד שצה"ל שיתף פעולה עם היגיון האויב במרוץ, הצטייד בעוד ועוד מטרות לטילים אלה. צה"ל גם ארגן את "המטרות" בעיקר בחטיבות טנקים "נכות" שהורכבו ברובן מטנקים, מעט חי"ר (חרמ"ש) שנועד בעיקר לצורכי אבטחת חניונים וטיהור יעדי לחימה, ונטולות סיוע קרבי אחר.

הצבא המצרי שם הדגש רב על מערך ההגנ"א והקים לשם כך זרוע חדשה בנפרד מחיל-האוויר. מערכת ההגנ"א המצרית היתה מהצפופות והמתוחכמות בעולם והתבססה על 22 גדודי SA-3 ועל 5 גדודי SA-6, בדיוויזיית הגנ"א 8 (אשר, 2003,

עמ' 112). שאזלי טען כי חשיבותה של רצועת הטק"א שנפרשה לאורך תעלת סואץ היתה בהגנה על הצליחה (שאזלי, 1987, עמ' 9-10).

חיל-האוויר הישראלי שנלחם נמרצות במלחמת ההתשה נגד מערכי הטק"א, היה מודע לאתגר אך לא להיותו חלק מתפיסה שלמה, וגם למרכיב זה לא בנה מענה מספק. ויצמן טען בספרו כי בהתייחס למלחמת ההתשה: "החיל לא התגבר על מערך הטילים המצרי והסורי במועד הדרוש [...] **הטיל כופף במלחמה זאת את כנפו של המטוס** - זו עובדה..." (ויצמן, 1975, עמ' 329). חיל-האוויר הגדיר את אזור דיוויזיית ההגנ"א אמ"ט - 'אזור מוגן טילים' - ושאף לפעול בשוליו דבר שגרע מדיוק ההפצה.

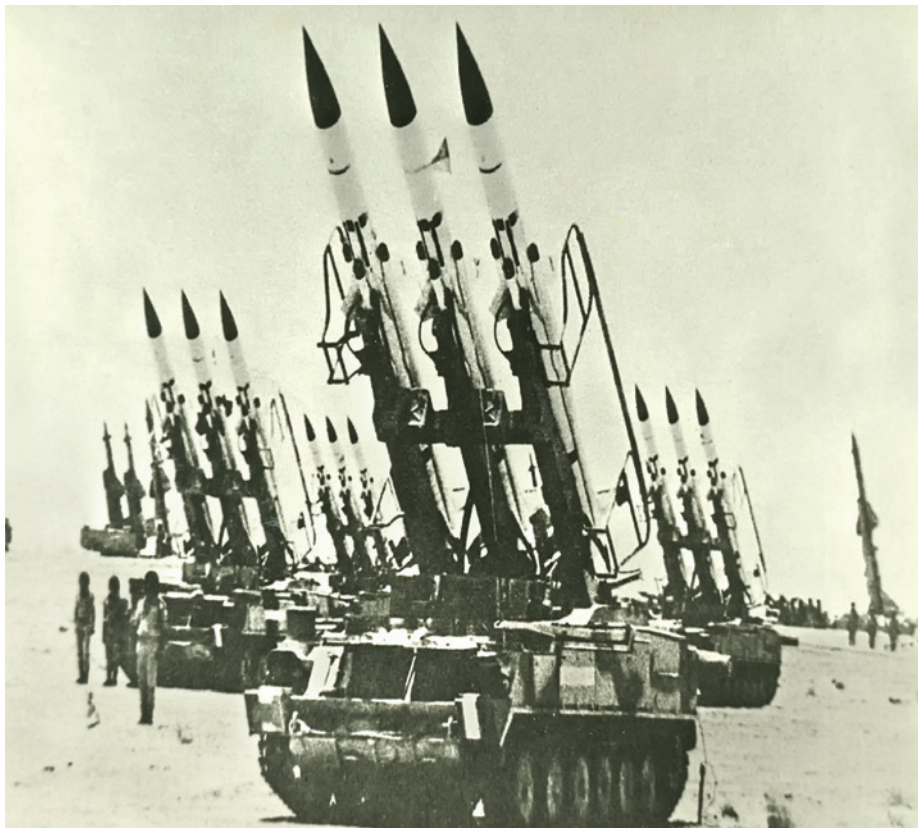
יוצא מהכלל היה חיל-הים הישראלי שעבר לפני המלחמה מהפכה בעניינים ימים. חיל-הים המצרי וחיל-הים הסורי הצטיידו בספינות הטילים הסובייטיות מדגמי "אוסא" ו"קומאר" שצוידו בטיילי ים-ים מדגם "סטיקס". חיל-הים הישראלי הבין היטב את האיום הגלום בסטי"לים הסובייטים, במיוחד לאחר שסטי"לים מצרים הטביעו את משחתת חיל-הים "אילת" בקרבת פורט סעיד בשנת 1967. בתגובה פיתח חיל-הים הישראלי תפיסת לחימה חדשה מבוססת סטי"לים זולים ומהירים ובכמות גדולה, הנושאים טילי "גבריאל" והמצוידים באמצעי לוחמה אלקטרונית, ואף התארגן בשייטת סטי"לים לשם הפעלתם (ברונפלד, 2017, עמ' 33-57).

מלחמה - ההתכתשות בין מניעת הגישה ללוחמה מבוססת פלטפורמות

בחסות מטריית הטק"א ובחיפוי הכתישה הארטילרית צלחו חמש דיוויזיות חי"ר-נ"ט את תעלת סואץ בחזית רחבה. דיוויזיות אלה תוגברו בכ-600 משגרי נ"ט מונחה (נישא חי"ר) ובכ-450 משמידי טנקים, בתותחי נ"ט ובטיילי כתף נגד מטוסים מנמיכי טוס מדגם SA-7 "סטרלה" (אורן, 2013, עמ' 82). למעשה כלל נשק הנ"ט של צבא מצרים רוכז והוקצה לחמשת דיוויזיות הגל הראשון של הצליחה. הכוחות שחצו את התעלה התחפרו במרחק של כ-5-8 קילומטרים מזרחית לתעלה. ראשי גשר מצומצמים אלה הגדילו את צפיפות כלי הנשק נגד הטנקים המונחים לרוחב קילומטר חזית והגבירו את היכולת לעמוד בפני התקפות הנגד של כוחות השריון הישראליים (שאזלי, 1987, עמוד 24). דיוויזיות החי"ר שצלחו את תעלת סואץ, עקפו את מעוזי קו בר-לב וכיתרו אותם. מטרתם הראשונית היתה להיערך מהר ככל הניתן לקראת התקפות הנגד של מחלקות ופלוגות הטנקים הישראליים. רק לאחר יישוב ראש הגשר הותקפו המעוזים ונכבשו, ואנשיהם נפלו בשבי.

בשלב שני, לאחר כ-8 שעות, נבנו גשרים על תעלת סואץ ועל גביהם עבר הנשק המסייע לעיבוי המערך המצרי לקראת התקפת הנגד הפיקודית הישראלית. עם הקמת ראשי הגשר הדיוויזיוניים הוקם מערך אנטי טנקי רצוף שנועד למנוע את הנוכחות ואת הפעולה הישראלית במרחב המבצעים באמצעות השמדת הטנקים, שבאופן אוטומטי נעו לעזרת המעוזים ולהתייצבות בעמדות ה"סנפירים" השולטים על מעברי הצליחה.

ההיסטוריה הרשמית של מלחמת יום הכיפורים מביאה את תוצאות מפגש יחידות הטנקים הישראליים עם ארמיות החי"ר-נ"ט המצרי. אוגדה 252⁴ שהגנה על תעלת גזרת תעלת סואץ ועל קדמת סיני בצוהרי 6 באוקטובר, נכשלה למנוע את הצליחה המצרית ואיבדה את רוב מוצבי קו בר-לב. לאחר הלילה הארוך של לחימת המערך הסדיר בסיני נגד הצבא המצרי נותרה אוגדה 252 עם שליש מסד"כ הטנקים שאיתו פתחה את המלחמה. מעל 200 טנקים הושמדו באש טילי הנ"ט המונחים, רקטות הנ"ט, אש טנקים מצריים ומיקוש. תיאור זאת תא"ל (במיל") גדעון אבידור שהיה קצין האג"ם של האוגדה במהלך המלחמה: "האוגדה חטפה את המכה של היומיים הראשונים לבדה ושילמה את המחיר הכי גבוה שהיה אפשר לשלם. התחלנו את המלחמה עם 292 טנקים ואחרי עשר שעות נשארנו עם 70. בכל מושג צבאי זה אומר שהאוגדה הושמדה" (יעקובי ופלג, 2018).



סוללות טק"א ניידות מן הסוג שבו הצטיידו צבאות סוריה ומצרים⁵

⁴ בהרכב: חטמ"ר 275 בצפון, חטיבת טנקים 14 במרכז ובדרום וחיטבות הטנקים 460 ו-401 שהופעלו מעתודה.

⁵ By Unknown author - <http://www.defenseimagery.mil>; National Archive# NN33300514 2005-06-30, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=20396279>

על סמך ההיסטוריה הרשמית ותחושת המפקדים ניתן לקבוע כי **המפגש של הדרג המערכתי הראשון של פיקוד הדרום** (אוגדה 252 הסדירה) **עם ארמיות החי"ר-נ"ט המצרי הסתיים בהכרעת האוגדה הישראלית** ובעמידה במשימה של הארמיות המצריות. למרבה הצער **תוצאת מפגש הדרג המערכתי השני של פיקוד הדרום** (אוגדות המילואים 143 ו-162) **עם ארמיות החי"ר-נ"ט המצרית הסתיים בצורה דומה**, מאחר שפיקוד הדרום לא הבין את אורח הפעולה המצרי מההתנגשות הראשונה.

ב-8 באוקטובר יצא פיקוד הדרום להתקפת נגד באמצעות אוגדות המילואים 143 ו-162 לאחר שצבר עד לשלב זה 510 טנקים (אורן, 2013, עמ' 189). התקפת אוגדה 162 נבלמה, והיא נסוגה וייצבה קו על גבעות ציר החת"ם, בעוד שהמצרים התקדמו מזרחה והגדילו את ראש הגשר הארמיוני (מגידו, 2019, עמ' 56-62). **התקפת הנגד הפיקודית על מערך מניעת הגישה והשטח המצרי נכשלה**. התקפת הנגד העצמאית של אוגדה 143 ב-9 באוקטובר על מערכי דיוויזיה 16 המצרית כשלה אף היא. התיאור של מפקד אוגדה 162 את לחימת האוגדה בהתקפת הנגד הכושלת של 8 בחודש מרתק. הוא מרתק במיוחד, משום שמפקדת אוגדה 162 היתה הצבת החירום של מפקדת גייסות השריון - בונת הכוח בשגרה. בזכות ספרו של אלוף אדן "על שתי גדות הסואץ" ודו"ח המאורג לאחר המלחמה מתאפשרת הצצה לצורת המחשבה הרדיקלית של גייסות השריון או אוגדה 162 על לחימה מבוססת פלטפורמות ועל מרכזיות הטנק בתפיסתם ובהתבוננות על חוויית המפגש עם לחימה מבוססת חי"ר-נ"ט המצרית. לכל אורך דוח המאורג לאחר המלחמה בולטת העובדה כי אלוף אדן העריך את עוצמת כוחותיו רק בשקלול חטיבות הטנקים שלו ובסכימת מספר הטנקים העומדים לרשותו. גם בגיבוש תמונת מצב האויב הוסיף אדן לחפש את הטנקים המצריים, למרות שאלו כבר לא היו האתגר המבצעי המרכזי. בכך הפגין אדן זלזול בחי"ר המצרי המשופע בנ"ט, בחי"ר הישראלי ובגורמי הסיוע הקרבי. אלוף (מיל') עמנואל סקל שפיקד על גדוד 52 במלחמה טען:

"היחס התאורטי בטנקים בתחילת המלחמה - 1200 טנקים מצרים בגדה המערבית מול 88 טנקים ישראלים בגדה המזרחית - לא ביטא את הסיטואציה המבצעית משום שהטנקים המצריים הופעלו מעט מאד ביום הראשון ללחימה והצטברו בהדרגה רק במהלך הימים הבאים. מנגד, הגדיל צה"ל משמעותית את מספר הטנקים שלו עם הגעת אוגדות 162 ו-143 ויחידות אחרות, אלא שלא הטנקים המצריים היו הבעיה לכוחותינו כי אם החי"ר המשופע בנ"ט והארטילריה שבחיזוקם התמקד המתכנן המצרי תוך הדגשת יתרונם על צה"ל לעומת חסרונות השריון" (סקל, 2011, עמ' 85).

אדן תיאר את לחימת האוגדה בהתקפת הנגד של 8 באוקטובר כמי שהיתה למעשה מספר בודד של התקפות גדודיות שתקפו את לב המערך המצרי נוגד הגישה. אלה תקפו ללא הבנה של ארגון המערך ושיטת פעולתו.

מדרום לציר 'חביבה', פעל גדוד המילואים [גדוד 19] של חיים עדיני. בטווח שלושה וחצי

ק"מ מן התעלה, תחת אש ארטילריה, דילגו פלוגותיו של עדיני לצדדים ולפנים חליפות. הגדוד השתהה תחת אש ללא תכלית ועדיני ביקש לצאת לאחור, אך בקשתו לא אושרה. בהיותו משוכנע כי הסיוע האווירי יימשך החל מסתער. כשהתקדם בשטח הפתוח נוכח לראות שאינו מקבל סיוע ארטילרי ואווירי, אך סבר שלעצור, או לחזור לאחוריו, יהיה גרוע יותר מאשר להמשיך להסתער. בינתיים הגיע לטווח של 800 מטר מן התעלה. עתה מצא עצמו תחת אש טנקים מצרים, שירו מעל הסוללות שמשני עברי התעלה. בחזיתו הבחין במטח של טילי סאגר ורפיג הנורים לעברם. תוך דקות הבחין שהטנקים בגדוד נפגעים זה אחר זה. באותה עת נפצע המג"ד עצמו וזרועו נשברה. עדיני סקר את המצב ופקד על נסיגה. את הפיקוד נטל אחד ממפקדי הפלוגות סרן זעירא. בסך הכול נותרו רק 7 טנקים כשירים מתוך 25 טנקים של הגדוד. 20 אנשי צוות נהרגו בהתקפה, ביניהם שני מפקדי מחלקות. בין עשרות הפצועים היה המג"ד, שני מפקדי פלוגות ועוד שני קצינים" (אדן, 1979, עמ' 103).

המפגש, של גדוד הטנקים 113, בפיקוד אסף יגורי, עם מערך מניעת הגישה המצרי היה קשה אף יותר:

"המתקפה השנייה לכיוון הפירדאן, שוב הסתכמה למעשה בהסתערות של גדוד יחיד... נתקף עם גדוד של יגורי התקדמו במישור, והמשיכו להסתער תחת אש ארטילרית כבדה. בהגיעה למרחק של 1,500 מ' מן התעלה מצאו עצמם בסמוך לעמדות רגלים בחפירות. מן הסוללות שמשני עברי התעלה ירו עליהם עשרות טנקים וכן נורו לעברם טילי סאגר רבים. עד מהרה החלו הטנקים נפגעים והטנקיסטים נראו קופצים מן הכלים הבוערים. נתקף נתן פקודת נסיגה, אך תוך דקות נפגעו 14 טנקים. רק 4 טנקים וביניהם הטנקים של מפקד החטיבה, ומפקד הפלוגה בריק, נחלצו לאחור. מ-25 טנקי גדוד יגורי שרדו באותו יום 9 בלבד. על גורלם של המג"ד, סגנו דוד ילין, שני מפקדי הפלוגות ועימם קצינים, מפקדי טנקים ואנשי צוות רבים לא נודע דבר, רבים נהרגו, רבים נפצעו ונפלו בשבי. 54 נעדרים נרשמו באותו ערב בחטיבה" (אדן, 1979, עמ' 106).

גולן הביא בספרו את דיון הרמטכ"ל לאחר כישלון התקפת הנגד של 8 באוקטובר. דיון המעיד על כך שגם הרמטכ"ל לא הבין את תאוריית הלחימה והאסטרטגיה המצרית. חוסר הבנה זה מסביר את היעדרו של מענה מתאים:

"הרמטכ"ל ציין כי הימצאות חיילי חי"ר מצוידים בכלי נשק נ"ט מייצבת את ראש הגשר, ביוצרה מסך נ"ט. בנייתו דרכי הפעולה האפשריות לאויב לפני המלחמה לא נצפה, לדבריו, מצב כזה, שכן ההנחה היתה שהשריון לא יהיה חשוף לפגיעת חיילי החי"ר המצוידים בכלי נ"ט, משום שבצמוד לשריון נמצאת הארטילריה הפועלת נגדם ומונעת את פעילותם" (גולן 2013, עמ' 542).

גם שר הביטחון דיין התייחס לתופעה זאת בקבוצת פקודת בליל 8-9 באוקטובר: "הרבה אמיתות שקבענו לעצמנו התבררו כלא נכונות. כמו שחשבנו שנוכל עם השריון למנוע מהם להקים גשרים. אף אחד לא תיאר לעצמו את ים טילי הנ"ט. צריך ללמוד את החיים מחדש" (אזוב 2023, עמ' 23).

נחום זקן, שפיקד על גדוד טנקים 433 בקרב בעיר סואץ, תיאר באופן דומה את חוויית לחימת גדודו נגד כוחות החי"ר-נ"ט שנסוגו מהארמייה השלישית, ושהתרכזו בשטח הבנוי בעיר סואץ:

"תוך כמה דקות חצינו את תעלת המים, ואז נשמע הדיווח של מ"פ 'מפתח' מנש על כך שהוא בהסתעפות הצירים סרג' ראוי [...] ועל כך שנפתחה עליו אש חזקה מכל הכיוונים [...] כהרף עין השתנתה תמונת המצב. תוך שניות היה רוב הגדוד בתוך גיהינום של אש. גיהינום זו לשון המעטה. אש תופת נורתה מכל חלון, דלת, מרפסת, קומה ורחוב. הגדוד כמו נתקף בהלם. כמעט כל המפקדים החשופים בצריח נפגעו. תוך דקות השתתקה רשת הקשר. אף מ"פ לא ענה לי. מתוך תקווה שגם אם המפקדים הפגועים לא עונים, מישהו מצוות הלחימה כן שומע אותי, נתתי פקודה: להמשיך לנוע במהירות, לא לסטות מן הרחוב ולשמור על רצף השדרה. הדגשתי שיש לחלוף במהירות על פני הרחובות הצדדים ותוך ירי אש מרוכזת, כדי לחמוק מחוליות נ"ט ו-RPG שארבו לנו בהם. כל מפקדי הפלוגות וסגניהם נפגעו [...] כמעט כל הכלים נפגעו, אך ורק מעטים יצאו מכלל פעולה" (זקן, 2021, עמ' 168).

דיון הרמטכ"ל רק ממחיש שצה"ל לא הצליח להבין עד סוף המלחמה שהוא מתמודד נגד תאוריית מלחמה שונה אחרת מלוחמה מבוססת פלטפורמות. המטכ"ל ופד"ם הוסיפו לחפש את הטנקים המצריים למרות שאלו כבר לא עמדו בלב העוצמה הצבאית המצרית, אלא היו בעצמם רק עוד אמצעי נ"ט בגזרה, כחלק מארמיות החי"ר-נ"ט.

על רקע זה בולטת הצלחת פד"ם לבלום את ההתקפה המצרית ב-14 באוקטובר (גולן, 2013, עמ' 883). בהתקפה זאת יצאו חטיבות משוריניות מצריות מחוץ למטריית ההגנ"א המצרית ולטווחי טילי הנ"ט והושמדו באש טנקים ומטוסי חיל-האוויר. חזרת הצבא המצרי לפעולה במאפיין של לוחמה מבוססת פלטפורמות היתה בעוכריו ושיחקה לידי צה"ל.

הלחימה נגד מערך ההגנ"א המצרי לא היתה מוצלחת יותר. מבצע "תגר" שתוכנן נגד רצועת ההגנ"א המצרית, יצא לפועל באופן חלקי, שכן לאחר הפגיעה במרכיבי הנ"מ הקני נעצר המבצע וחיל-האוויר יצא לתקיפת ההגנ"א הסורית. ההצלחה החלקית של חיל-האוויר הישראלי להתמודד עם מערכי ההגנ"א המצרי והסורי ושחיקה בסד"כ המטוסים הביאו את מפקד חיל-האוויר לדווח לרמטכ"ל ב-9 באוקטובר (התרעת קו אדום בסד"כ המטוסים) כי חיל-האוויר הגיע לסד"כ של 220 מטוסים ולמעשה יכול להמשיך להילחם רק עוד ארבעה ימים בלחימה אינטנסיבית (מיכלסון, זהר ומלצר, 2000, עמ' 165). לאחר שכוחות צה"ל צלחו את תעלת סואץ, השמידו כוחות היבשה את אתרי הטק"א.

הרחבתי בהסבר על תאוריית לחימה החדשה שהתפתחה בחזית המצרית, ושיצרה צורה אופרטיבית חזקה מאד שאותה צה"ל לא הצליח לשבור. יחד עם זאת צה"ל עבר למתקפה, צלח את תעלת סואץ, כבש מובלעת באפריקה, התייצב בקילומטר

ה-101 מקהיר והגיע עד לעיר סואץ, ולא ניתן להשאיר עובדות אלו ללא הסבר. פד"ם הצליח לצלוח את תעלת סואץ בתחבולה, בתפר בין שתי ארמיות החי"ר-נ"ט. מסע הלחימה באפריקה (למעט הכניסה לעיר סואץ) לא היה כנגד מערך מניעת גישה, משום שכזכור כל כלי הנ"ט של צבא מצרים הוקצו לחמש דיוויזיות החי"ר-נ"ט שצלחו את התעלה.

סאדאת לא אישר לרמטכ"ל שאזלי להחזיר את כוחות הנ"ט שנאחזו בסיני בחזרה לאפריקה (שאזלי, 1987, עמ' 185-195). מבחינת סאדאת היעד האסטרטגי שהציב לצבאו הושג על ידי ארמיות החי"ר-נ"ט, והוא לא רצה לשמוט הישג זה בטרם יקטוף גם את הפירות המדיניים של האסטרטגיה שלו (סאדאת, 1978, עמ' 197-198). מבחינת סאדאת הוא כבר ניצח עם הצליחה, עם התייצבות ארמיות החי"ר-נ"ט, עם יצירת ראש הגשר הרצוף ועם ההישג הסמלי של אחיזה באדמת חצי האי סיני. נשאלת השאלה מה ההסבר התאורטי להצלחה היחסית של צה"ל מול צבא סוריה. כיצד הצליח צה"ל לבלום את הצבא הסורי, להשיב את השטח שנכבש, לעבור למתקפה ולכבוש מובלעת שממנה ניתן היה להפעיל אש ארטילרית לבירה הסורית. והתשובה הקצרה היא שהסורים, בניגוד למצרים, ניסו להילחם בצה"ל באמצעות אותה תאוריית מלחמה של לוחמה מבוססת פלטפורמות שבה לצה"ל היה יתרון. כעשרים שנה ולימוד ממלחמת המפרץ (1991) עברו עד שאימצו הסורים את תאוריית המלחמה מבוססת הטילים של 'מניעת הגישה'. צה"ל כינה את הצורה הסורית של תאוריית מלחמה זו: "המערכה הקרובה" או "הקרוב הקרוב". בעשור הראשון של המילניום אימצו גם צבאות הטרור מבוססי הטילים את אותה תאוריית מלחמה.⁶

סיכום - התכוננו בהם, תראו אותנו

היעדר דיון ברובד של מדע המלחמה, בתאוריית המלחמה של יום הכיפורים משקף דיון חסר בתאוריית המלחמה של שנת 2023. כאז גם כעת צה"ל הוא בעל העליונות הצבאית, ואויביו מכירים בנחיתות הצבאית שלהם וחותרים לקעקע את תפיסת הביטחון הישראלית. אז המצרים פיתחו רעיון של 'לחימה מבוססת טילים למניעת גישה ושטח' ואסטרטגיה של 'מלחמה כוללת מוגבלת יעדים' לריסוק תפיסת הביטחון של ישראל והנעת מהלך מדיני. לשם כך הם הציבו בזירת המערכה צורות התארגנות חדשות: ארמיות חי"ר-נ"ט ודיוויזיות טק"א. לעומת זאת צה"ל חתר לשימור הסדר הקיים באמצעות תאוריית הלחימה מבוססת הפלטפורמות. צה"ל הגדיל את הסדר הקיים של פלטפורמות לחימה, הצטייד בטנקים ובמטוסי קרב מתקדמים ושיפר מאד את המצוינות הטקטית של כוחותיו. אולם בניין כוחו הוא אימץ בהובלת גייסות השריון גישה רדיקלית ולקה בתסמונת "הטנק הכול יכול". האיזון במבנה כוחות היבשה הופר, ונוצרו גופים בעלי נכות ביכולות הלחימה הרגלית והסיוע הקרבי.

⁶ צבאות טרור מבוססי טילים - חזבאללה, חמאס, גא"פ.

אז העימות בין תאוריות הלחימה הישראלית (מבוססת הפלטפורמות) והמצרית (מבוססת הטילים למניעת גישה ושטח) היתה הרסנית לצה"ל. חיל-האוויר התקשה מאד להשמיד את האזור מוגן הטילים ולהשיג עליונות אווירית מעל מרחב תעלת סואץ, וכוחות היבשה נכשלו, לפחות באופן חלקי, בניסיון לעקור את ארמיות החי"ר-נ"ט המצריות מהשטח שתפסו. כיום תאוריית המלחמה של אויבי ישראל – קואליציית הציר השיעי וצבאות הטרור – היא לוחמה מבוססת אש. מטרות המלחמה של חזבאללה הפכו נועזות יותר, ותפיסת הלחימה של הארגון שואפות לשתק את העורף הישראלי ולהשמיד את הצבא הישראלי במהלומות אש מדויקת (ברון, 2023, עמ' 97–118). ברון עשה צעד תאורטי משמעותי, ונדרש להמשיך ולחתור להבנת תאוריית המלחמה של קואליציית הציר השיעי.

תאוריית המלחמה של ישראל מאז סוף שנות התשעים וגם כיום מתבססת על הפעלת אש מדויקת בעיקר אווירית, מוכוונת מודיעין בחסות מערך מפותח ומתקדם של הגנה מפני טילים. אם מנסים לשקלל את המפגש בין תאוריות המלחמה של ימינו מתקבלת מלחמה שהיא "תחרות של מטחים", לא ברור כי תחרות מטחים זאת היא אינטרס ישראלי. ברובד של מדע המלחמה הלך שראוי להפיק הוא שכדאי לישראל לפתח תאוריית מלחמה קוהרנטית שתצליח לפרק את קואליציית הציר השיעי ולהסיר את איום צבאות הטרור מבוססי התמ"ס באופן ברור ובאופן שישכנע את האויבים לנטוש את הרעיונות והגישות שהם מחזיקים כרגע, ולצאת לחפש רעיונות חדשים.⁷

⁷ הכותב מבקש להודות לסא"ל ד"ר איתי חימיניס ולסא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק על הערותיהם המועילות, ולגברת חיה שלום, מנהלת ספריית צה"ל לצבא וביטחון לאומי, על הנגשת המקורות.

רשימת המקורות

- אדן, אברהם (1979). **על שתי גדות הסואץ**. ידיעות אחרונות.
- אורן, אלחנן (2013). **תולדות מלחמת יום הכיפורים**. משרד הביטחון.
- אזוב, עמירם (2023). **מגננה**. המחלקה להיסטוריה של צה"ל ומודן.
- אמ"ץ/תוה"ד (7 באוקטובר 2015). "התפיסה הרב זרועית להבטחת הגישה לשטח".
- אלגמסי, עבד אל-עיני (1994). **זכרונות אלגמסי מלחמת אוקטובר 1973**. מודיעין פד"ם.
- אל-סאדאת, אנוואר (1978). **סיפור חייו**. ידיעות אחרונות.
- אל-שאולי, סעד אל-דין (1987). **חציית התעלה**. מערכות.
- אשר, דני (אוקטובר 1993). "מ'הוראה 41' ל'תחריר 41' מתורת לחימה מצרית - למלחמה".
- **מערכות**, גיליון 322, עמ' 46-53.
- אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.
- ברון, איתי (מאי 2023). "מינסק חכם' לצבא חכם': ההשלכות התפיסתיות של הכניסה האיראנית למועדון הדיוק". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 97-118.
- ברונפלד, שאול (דצמבר 2017). "המהפכה בעניינים ימיים - שיטת הסט"ילים". **בין הקטבים**, גיליון 14, עמ' 33-57.
- ברמן, לייזר (אוקטובר 2020). "מזל טוב, יש לך עליונות אווירית. אז מה עכשיו? **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 396-387.
- בר-יוסף, אורי (2001). **הצופה שנרדם - הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**. זמורה-ביתן.
- גולן, שמעון (נובמבר 2000). "המכה האווירית המקדימה בפרוץ מלחמת יום הכיפורים".
- **מערכות**, גיליון 373, עמ' 52-61.
- גולן, שמעון (2013). **מלחמה ביום הכיפורים: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, מערכות ומודן.
- ואלך, יהודה (2019). **תורות צבאיות והתפתחותן במאות ה-19 וה-20**. מערכות ומודן.
- ויצמן, עזר (1975). **לך שמים לך ארץ**. ספרית מעריב.
- ולד, עמנואל (1984). **צה"ל אחר - דמדומי העוצמה**. מסמך פנימי.
- ועדת החקירה - מלחמת יום הכיפורים (1974). **דין וחשבון חלקי**.
- זעירא, אלי (1993). **מלחמת יום הכיפורים מיתוס מול מציאות**. ידיעות אחרונות.
- זקן, נחום (2021). **סואץ אינה סטלינגרד**. מערכות.
- טובי, טל (מאי 2021). האסכולה הצעירה: התאוריה של החלש אתגר לצה"ל". **מערכות**, גיליון 490, עמ' 24-31.
- יעקובי, ליאור ופלג, יריב (13 בספטמבר 2018). "האלוף שהושכח". **ישראל היום**.
- מגידו, עודד (2019). **חמוטל ומכשיר לא בידינו**, הוצאת כנרת-זמורה-דביר.
- מיכלסון בני, זהר אברהם ומלצר אפי (2000). **המאבק לביטחון ישראל**. העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית ליד אוניברסיטת תל אביב בסיוע מחלקת היסטוריה של צה"ל.
- נדל, חיים (2006). **בין שתי מלחמות (1967-1973)**. מערכות.
- סקל, עמנואל (2011). **הסדיר יבלום? כך הוחמזה ההכרעה בסיני במלחמת יום הכיפורים**, ספרית מעריב.
- צור, יעקב (נובמבר 1998). ה"סאגר" עדיין חי ובוועט". **מערכות**, גיליון 361, עמ' 3-2.

- Humr, Scott (2018). *Operation BADR Defeating A2AD with DIME*, thestratgybridge.org.
- Munson, Mark (2014). *A2AD Since 73'*, CIMSEC.